

Egy ismeretlen szerző kéziratos munkájának agrár-történeti és népesedési vonatkozásai*

B. LUKÁCS ÁGNES

A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Kézirattára 1948-ban csere útján szerezte meg egy ismeretlen szerző 1846-ból származó munkáját, amely az alábbi címet viseli: *Honi pusztáink' benépesítésének szüksége és módja.* (Jelzete: Quart. Hung. 2849.)

1950-ben az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának munkaközössége egy olyan válogatott katalógus közreadásával segítette elő a kéziratos anyagban való tájékozódást, amely elsősorban a „társadalomtörténeti fejlődést formáló, a gazdasági, társadalmi és politikai fejlődést összefüggéseiben tükröző” nagyobb terjedelmű kéziratok adatait tartalmazza. Ebben a nyomtatott katalógusban szerepel a fenti kézirat is, amelynek címe olyan témára utalt, amely méltán keltheti fel a XIX. század első harmadával foglalkozó demográfus figyelmét. NAGY Lajos 1828. évi repertóriumának adatai révén a megnépesített és néptelen puszták problematikája, regionális különbségei önmagában sem érdektelen kutatási téma, de a differenciált népességfejlődéssel összefüggésben mind történeti demográfiai, mind gazdaságtörténeti nézőpontból különösen jelentősnek véljük.

A Magyar Gazdasági Egyesület 1845. június 7-i közgyűlésén a következő PÁLYAKÉRDÉSt tűzte ki, amelyet GALGÓCZY Károly nyomán ismertetünk:

„Magyarország igen nagy részében néphiány lévén, egyik főoka a mezőgazdaság hátramaradásának és silány jövedelmezésének, valjon e hiánynak pótlására a bérrendszer tágasb alkalmazása, vagy állandó népesítés ígér-e biztosabb és kedvezőbb eredményt — mellyek mindkettőnek lényeges akadályai hazánkban, s mily esetekben, vagyis mily körülmények között érdemel egyik vagy másik rendszabály elsőbbséget?,
vannak-e példák egy vagy más vidékén az országnak, mellyek mind a két módnak jó vagy rossz eredményét párhuzamosan kimutatni képesek?,

* A MKT Statisztikatörténeti Szakcsoport XVI. Vándorülésén Veszprémben, 1978. június 1-én megtartott előadás lényegében változatlan szövege.

Mik végre azon vezérelvek, melyek a pusztai népesítések eszközléséül és előmozdításául hozandó törvények alkotásánál zsinórmértékül kell, hogy szolgáljanak, minél fogva egy részről:

1. a földbirtokos biztosítva látván igazságos követeléseit, gyarapodása pedig állandó közös érdek által lévén fűzve a telepedők sorsához, magát népesítésekre ösztönözve érezze: más részről ellenben
2. a megtelepült családok sorsa sem a földtulajdonos, sem a megyei, vagy egyéb hatóság részéről önkénynek kitéve ne legyen, s hogy:
3. népesítések által hazánkban nemcsak a napszámosok, hanem a vagyonos és önálló mezei gazdák száma is növekedjék, s hogy továbbá:
4. a népesítések következtében a hazában új hűbéri viszonyok ne alakuljanak, sem;
5. az ország egyes vidékeinek népfölöslege, külföldi bevándorlók tömegének, tán a nemzetiség ártalmával, fel ne áldoztassék?"

A beküldési határidő 1846. november 1. volt. Jutalom 100 arany, második legjobb részére ezüst érdempénz. Az 1846. november 16-i közgyűlésen felkért bírálók:

BEZERÉDJ István, BENKŐ Dániel, BRÜNEK József, HEUFFEL János, KORIZMICS László és TÖRÖK János.

Mindössze két pályamű érkezett be. A határidőt meghosszabbították 1847. március 1-ig. Az 1847. március 14-i választmányi gyűlés szerint még egy pályamű érkezett. Az 1847. november 13-i közgyűlés egy további bírálót jelölt ki HAVAS József személyében.

100 arany jutalmat nyert az 1. sz. pályamunka szerzője, PLOETZ Adolf (ÉRKÖVY) *A népesítés és haszonbér* c. munkával. E műnek „... kézírata 1848-ban a népkönyvkiadó társulatnál, az akkor előállott zavarok közben elveszvéen, ez napvilágot nem láthatott”. (GALGÓCZY, 1880.)

A kéziratot munka Tárgyrendje a „Vezérszón” kívül három fő részt, azokon belül logikusan felépített alfejezeteket különböztet meg:

Első Rész. *Honi pusztáink benépesítésének szükségé.*

Második Rész. *A honi puszták benépesítésénél fenforgó akadályok és előzvények.*

Harmadik Rész. *Honi pusztáink benépesítésének módja.*

Ezen belül három nagy korszakra bontva történeti áttekintést nyújt a telepítésekről, mégpedig

Sz. ISTVÁNTÓL RÓBERT KÁROLYIG	1000—1300,
RÓBERT KÁROLYTÓL 3. KÁROLYIG	1300—1723,
végül	1723—1836-ig, vagyis

az örökváltságot megengedő 1836:7-es törvényig.

Felfogása szerint a puszták benépesítését törvényhozási úton, mégpedig nem megengedő, hanem kényszerítő jogszabály révén kell megvalósí-

tani. Ezért részletesen tárgyalja „a törvényalkotásban vezérül szolgálható általános elveket”, majd „az alkotandó népesítési törvény kellékeit”:

1. A puszták tulajdonosainak tökéletes kármentesítése.
2. A megtelepült családok sorsának biztosítása az önkény és hűbéri viszonyok ellen.
3. Pusztai népesítésnél, honunk népfölöslegének és nemzetiségünknek lehető biztosítása.
4. Igénytelen teleptörvény-javaslat.

*A puszták keletkezése,
és szerzőnek a pusztai gazdálkodásról vallott nézetei*

A XIX. század első felében már csak névleg létező, lakatlan puszták valójában egykori elpusztult települések, falvak emlékét őrizték.

Szerzőnk szerint: „A puszták helyén fennmaradt falvak neveit és romjait ami illeti, bizonyos hogy Magyarhonban három századdal az előtt jóval több falu létezett, mert majd minden család külön lakott a maga részjóságában.” Azonban KOLLÁR és PRAY munkásságára hivatkozva azt is bizonyítja, hogy ezek a falunak nevezett települések csak néhány házból álltak: például a pécsváradi kolostornak adott 41 faluban mindössze 1016 ház volt, így egyben átlagosan 24—25; a dömösi kolostornak adott 59 faluban élt 761 személy, így egy falura esett 13 lélek (27. p.). Az Árpád-korban — KATONA István szerint — több, mint 500 igen népes mindkét nemből kolostor létezett.

KOVACSICS Márton György nyomán 8 megyéből ismerteti az összeírt porták számát az 1548—1582 közötti években, továbbá a XIX. századi állapotnak megfelelően. Ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy „... a portai számok leebbsüllyedéséből a népesség alább szállására következtetni nem lehet”, ugyanakkor MONTESQUIEU tévedéséhez hasonlítja azt a vélekedést, mintha valaha népesebb lett volna az ország, annak ellenére, „hogy nem léteztek... oly gigászi pusztáink, mint ma” — amelyek közül — „a derekegyházi 23 000, a szeri 13 000 holdnyi terjedelmű... mert városaink sem voltak oly népesek mint ma”.

Egy közelmúlta vonatkozó adata szerint: „Emlékeink tanúsítják, hogy azon homok tengerek, mellyek Vácztól Kecskemétig, Debreczentől Kállóig terjednek és Pest, Bács, Fejér, Somogy, Veszprém, Komárom, Győr, Bihar, Szabolcs megyékben terjengenek, nem több mint félszázaddal ezelőtt, fekete homokból állva, jóféle búzát termettek és kövér legelőül szolgáltak addig, míg rajta szarvasmarha járt és tenyészett: de miután az apró, s hegyes körmű birkák tartása, gazdasági főbb ágazattá sőt úgyszólván közszennedéllyé vált, évenkén keserves szemmel kelle nézni a legelői gyepek nagy kiterjedésben folyó homokkal elborítottatását és meg semmisülését” (23. p.). Ugyanezt az állítást — a puszták későbbi, a nagyarányú juhtenyésztéssel összefüggő keletkezését — erősíti meg egy további, a 18. század első felére vonatkozó leírásában: „... ez időben ismeretlen lévén még azon gazdálkodási modor, mely ma mesterséggel készült pusztákat alakít... minden

magyar főnemes abba helyezvén gazdasága mértékét, hogy minél több jobbágya volt. *Nem létezett tehát az úrbéri terhek járuléka, mely ma terhesebb magánál az úrbérnél*” (124. p.) (Kiemelés tőlem. B. L. Á.) Személyes, érzelemtől fűtött hangon ír a hibás gazdasági rendszer népesedési következményeiről: „Mezőgazdasági elszegényesítést idézünk elő az által, hogy proletáriusainkat a felföldi terméketlen vidékeken meg hagyjuk gyűlni, itt az árvai, szepesi, lipantai gyermekeket éhezni, sőt éhenhalni: 's pusztáinkat . . . kemény szívvel elzárjuk előttük; és legföljebb arra érdemesítjük, ezt is saját hasznunk tekintetéből, hogy mint nyomorú napszámosok, jelenjenek meg nálunk kaszálás és aratás idején.”

Igen: „*a' be nem népesített puszták, az ősiség, a' majorátusok, 's adómentesség, azon dolgok, mik előidézik a 'sellérsereget és a birtoktalan nemességet és így az Aristocratiai proletáriusokat*, akkor midőn ugyan ezek a' főrendűeknek roppant tömegekben gazdálkodását lehetővé teszik.” (132—133. pp.) (Kiemelés tőlem. B. L. Á.) A pusztai gazdálkodás újabb keletű bevezetését és elterjedését azzal is bizonyítja, hogy „haszonbérletről egész 1802, 1807 és 1840-ig egyetlen törvényünk sem létezik”. Ugyanakkor „ma Fejér, Pest, Tolna, Győr, Veszprém, Arad és Békés megyékben a' pusztai gazdálkodáshoz igen nagy előszeretettel mutatkozik . . .” (156—157. pp.).

Két helyen is kiemeli, hogy Pestet terjedelmes puszták veszik körül és „. . . dacára az itt központosult értelmiségnek, academiai, magyar gazdasági és iparegyleteknek, látunk a várost örök fellegben tartó port, környékén . . . olyan homokágyakra találunk, melyek őshonunk — Scythia-beliakkal is versenyezhetnek”, (29. p.) továbbá: „Fővárosunknak, Pestnek pusztá határa mintegy tízezer holdnyi terjedelműnek mondatik; de jegyezzük meg jól, csak mondatik, mert — mirabile dictu — Magyarhon fővárosának még saját határáról térképe nincs; vagyha van, ez csak 1842 óta készült. Most már kérdjük: Minek a fővárosnak a mintegy 8000 holdnyi közlegelő . . . Még magasabb fokra emelkedik csodálatunk ha meggondoljuk . . . egy hold pesti legelőre alig esik több 1 p. forintnál: pedig ennyit a fővárostól 20—30 mföldre eső, áradatjárta és iszapos legelő holdja után is megadnak. Így gazdálkodik fővárosunk; így még mindig keleti vándorságunkra emlékeztető pusztákban dúsz honunk . . .” (222. p.).

Az emberi élő munkát, mint legfőbb termelőerőt visszatérően hangsúlyozza és mintegy szembeállítja azzal a nézettel, amely a földbirtok kiterjedésében látja a gazdagság mértékét: „. . . a föld, magában csak oly zerus, melly mit sem jelent; és csak úgy emelkedik jelentőségre, ha a' másik tényező, az ész és kéz számjegyét írjuk elébe.” (229—230. pp.) „Magyar hon tőkéje nem csak azon négyezer □ mföldnyi használható földben fekszik mellyel bír; hanem azon ötmillió izmos kézben is, mely azt műveli . . .” (230. p.). Továbbmenve, JUSTINIANUS törvénykönyvére hivatkozva azt írja, hogy a rómaiaknál „. . . ha valamely pusztát, mellyet tulajdonosa művelés alá nem vett, némi vállalkozó elfoglal és művelés alá vesz, az ilyennek, két évnyi békés bírás (kiemelés tőlem. B. L. Á.) elég arra, hogy a pusztá örökre övé legyen”. Az ezután feltett kérdés már szinte a megműveletlen föld magántulajdonának jogosságát vonja kétségbe: „És mi Magyarok, kiknek földnépünk oly gyakran éhhalállal küzd . . . egykedvűleg vegyük a puszták létezését és bennük a sajátjog' szentségét tiszteljük?” (222. p.)

Népesedési adatok és javasolt intézkedések

A népességfejlődést általánosságban „csigamenésű”-nek minősíti szerzőnk: 10 város 1750. évi népességét FÉNYES Elek Magyarország statisztikájának számadataival hasonlítja össze, illetve párvonalba állítja az 1787-es országos népességszámot a FÉNYES által közölt országos összesen adattal.

A nem kielégítő népességnövekedésen „... azonban éppen nem csodálkozhatunk, ha elgondoljuk mily kevésbé van jelenleg biztosítva föld népünk az éhhalál ellen: melly bizonyos adatok után az 1816/17-diki évben nem több, mint öt, jelesen: Arad, Krassó, Szathmár, Bereg és Biharban, nem kevesebb mint 54 547 embert ragadott el”.

A népességtömörülésre — ugyancsak FÉNYESTŐL — népsűrűségi adatokat közöl, illetve a falvak megyénkénti számát adja meg néhány esetben. A konklúzió: az egyes megyék között igen nagy aránytalanság mutatkozik, ami a subsidium kivetés, adóztatás terén feszültségeket teremt.

Szerző három kérdés köré csoportosítja az ország népesedési helyzetéről alkotott véleménye tömör summázatát:

1. „Van-e Magyar Országon néphiány? és ha van, minő az, általános-e vagy viszonylagos?”
2. „E néphiány pótlására a bérrendszer tágasb alkalmazása, vagy állandó népesítés ígér-e biztosabb 's kedvezőbb eredményt?”
3. „Mik honunkban az állandó népesítés akadályai?”

Az általános néphiány létezését az országos átlagban 1 □ mérföldre jutó 2285 fős népsűrűséggel indokolja, amely csak mintegy fele a morva- és csehországi, és egynevede a hollandiai mutatónak. Ugyanekkor viszonylagos túlnépesedés is kimutatható az ország egyes törvényhatóságait figyelembevéve, valamint — különösen — akkor, ha az adózó és a kiváltságos földekre külön-külön számítjuk a népsűrűséget. Itt azonban helytelenül nem a művelés alá vont, hanem a teljes területre vetíti a népességet, a 10 millióból 550 ezernyi kiváltságoltat véve fel.

A második kérdésben úgy foglal állást, hogy a fennálló viszonyok között a bérleti rendszer kevésbé célravezető, mert az fejlettebb gazdasági és műveltségi viszonyokat tételez fel, amint írja: a bérleti rendszer akkor lenne hatékony „... ha pusztá tulajdonosaink britt értelmiséggel és erszénnyel, bérlőink pedig angol ügyességgel és becsületességgel bírnának...”.

Az állandó benépesítés — telepítés — marad nézete szerint az egyetlen reális és észszerű megoldás, azonban ennek is számos akadálya létezik; elsősorban a fennálló hűbéri rendszerű gazdálkodás és a jelenlegi „bitang” bérrendszer, ami alatt főleg a birkásoknak átadott pusztai bérletek értenődők. Áttekinti — egyszersmind bírálja — az elmúlt korszakok telepítési gyakorlatát az Árpádoktól 1836-ig, levonja a fő tanulságokat és 16 paragrafusból álló telepítési törvényjavaslatot terjeszt elő a puszták benépesítésére, noha tisztában van azzal, hogy erre egyedül a diéta jogosult; sőt azt is világosan látja, hogy munkája szélesebb témakört ölel fel és bővebb tényanyagot mutat be, mint ami a szerosan vett pályázathoz tartoznék: „... oly dolgokat beszéltünk el terjedelmesen, miknek földerítését szorosan véve az ügy nem kívánja, a' pálya kérdést kitűző testület is nem igényli.” (196. p.)

Ki írhatta e pályamunkát? Nyugtalanító kérdés annál is inkább, mert a szerző csak a pályázat játékszabályai miatt maradt ismeretlen az utókor számára. Az ismert agrár-szakírók sorából kizárható, mint lehetséges szerző PLOETZ (ÉRKÖVY) Adolf, aki pályamunkájával az első díjat elnyerte, valamint a bíráló bizottság fentebb említett tagjai. Magából a műből a szerző néhány ismerve kétséget kizáróan kielemezhető: jogi és gazdaság képzettséggel, latin, német, francia és angol — legalább passzív — nyelvtudással rendelkező jozephinista-etatista beállítottságú protestáns köznemes, aki ugyanakkor KÖLCSEY-t is túlhaladó „democrat-lélekkel” szemléli a jobbágyok és vagyontalan nemesek sorsát. FÉNYES Elek Magyarország Statisticáját a szerző fő adatforrásának tekinthetjük még abban az értelemben is, hogy amikor „5 millió izmos kézről” beszél, valójában a FÉNYES által Freiherr von MALCHUSTÓL idézett nagy korcsoportok szerinti megoszlás (44%—50%—6%) alapján adja meg a gazdaságilag aktívnak tekinthető népesség számát. Számos egyéb adat pontosan megegyezik FÉNYES adataival, de sokszor más kevésbé ismert és másodlagos forrásokból átvett számszerű információkat is nyújt (ÁGOSTON Jánosra, vagy pl. a prágai *Oeconomische Neuigkeiten* egyes számaira hivatkozva, sőt elvétele hivatkozás nélkül is).

Irodalmi tájékozottsága valóban imponáló, amit a művében megemlélt hazai és külföldi szerzők pusztá felsorolása is bizonyít:

Hazaiak: PRAY György, KATONA István, BÉL Mátyás, KOLLÁR Ferenc, KOVACSICS Márton György, SCHWARTNER Márton, HORVÁTH István, HORVÁTH Mihály, FEJÉR György, FÉNYES Elek, JÓSIKA Miklós, KÖLCSEY Ferenc, SZÉCHENYI István, BEZERÉDJ István, JERNEY János.

Külföldiek: HERODOTOS, XENOPHON, LIVIUS, PLINIUS, VIRGIL, JUSTINIUS, BONFINI, GALEOTTI, RANZANI, ROGERIUS; GIBBON, HERING, MONTESQUIEU, ROUSSEAU; ENGEL, HÜLMANN, FESSLER, SCHLÖZER, SÜSSMILCH, THAER, VAGNER.

A feltételezhető szerzők közül BALÁSHÁZY Jánost említhetnénk első helyen, mint aki a felsorolt kritériumok közül a legtöbbnek eleget tesz, bizonyos megfontolások mégis ellene szólnak. Amennyiben a Magyar Gazdasági Egyesületben viselt előadói állásával nem lett volna a pályázat inkompatibilis FÉNYES Elekre is joggal gondolhatnánk, sőt a legvalószínűbb szerzőnek vélhetnénk. S ha egyikük sem, vajon ki lehetett még az a „radicalreformer”, aki 1846-ban ilyen kiérlelt — bár kéretlen — kritikát gyakorolt honi viszonyaink felett?

Köszönetemet szeretném nyilvánítani az Országos Széchényi Könyvtár munkatársainak, mindenekelőtt dr. FALLENBÜCHL Zoltánnak a kutatás során nyújtott értékes tanácsaikért és NEMESKÉRI Erikának a kézirat szerkesztésére vonatkozó felvilágosításért.

IRODALOMJEGYZÉK

1. BERTA István: *Balásházy János pályafordulása. = Történelmi Szemle, 1958. 1—2. sz. 17 l.*
2. FENYŐ István: *Haza és tudomány. A hazai reformkori liberalizmus történetéhez. (FÉNYES Elek) Bp. 1969. Szépirodalmi K. 449 l.*
3. FÉNYES Elek: *Magyar Ország Statisticája I. Pest 1842. Trattner—Károlyi, 97. l.*
5. GALGÓCZY Károly: *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület története keletkezésétől az 1876. dik évig. = Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Emlékkönyve. Szerk. GALGÓCZY Károly, 1883. Bp. 192 l.*
4. FÉNYES Elek: A magyar gazdasági egyesület előadója. = *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Emlékkönyve. Szerk. GALGÓCZY Károly, Bp. 1883. 110 l.*
6. *Honi Pusztaink' benépesítésének szüksége és módja. 1846. 257 l. (Kézirat.)*
7. KELETI Károly: *Fényes Elek emlékezete. = Értekezések a társadalmi tudományok köréből V. 2. Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1878. 37 l.*
8. *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Könyvtárának Címjegyzéke. Budapest. Pátria Ny. 1908. 226 l.*
9. PALÁDI-KOVÁCS Attila: *Fényes Elek (A múlt magyar tudósai) Bp. 1976. Akadémiai K. 211 l.*
10. TILKOVSKY Loránd: *Balásházy János (A múlt magyar tudósai). Bp. 1970. Akadémiai K. 207 l.*

Jegyzet

Az Irodalomjegyzékben 6. sz. alatt feltüntetett, dolgozatunkban tárgyalt kézirat csere útján 1948-ban került a Magyar Nemzeti Múzeum Kézirattárába a TÓTH antikváriumból. Eredetileg az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Könyvtárának állományában P. 58. jelzet alatt tartották nyilván (Irodalomjegyzék 8.).

AGRO-HISTORICAL AND DEMOGRAPHICAL CONCERNS OF THE MANUSCRIPT OF AN UNKNOWN AUTHOR

Á. B. LUKÁCS

A manuscript entitled *Ways and Necessity to Populate the Hungarian Puszta* is to be found in the printed catalogue of the National Széchényi Library's Collection of Manuscripts. It succeeded in identifying the manuscript of 257 pages bearing a code-name as a paper sent to a competition announced by the Hungarian Agricultural Association on their meeting of June 7th, 1845. The members of the reading committee were István BEZERÉDJ, Dániel BENKÓ, József BRÜNEK, János HEUFFEL, László KORIZMICS, János TÖRÖK while József HAVAS having been invited afterwards. The reward of 100 gold florins had been taken by Adolf PLOETZ (ÉRKÖVY) whose manuscript was unfortunately lost by the Public Publishers in 1848. Thus we have no possibility to compare the two works.

The manuscript consists of three main parts besides the foreword.

Part I. The necessity of populating the Hungarian puszta.

Part II. Previous endeavours and present difficulties in the population of the Hungarian puszta.

Part III. Ways of populating the Hungarian puszta.

In this latter part the author of the manuscript gives a historical survey of the process of settling by marking three main periods, namely,

from STEPHEN I to CHARLES ROBERT (ANJOU) 1000—1300,
from CHARLES ROBERT to CHARLES III 1300—1723,
and finally, from 1723 to 1836, i.e.

to the law of 1836/7 that enabled serfs to redeem land.

The author of the present work has picked out two aspects from among the many interesting themes of the manuscript, namely, "The origin of the waste lands and farming on these territories in the author's opinion" and "Demographic data and measures to be taken". Both themes provide an opportunity for us to understand not only the author's opinion but by means of various data and quotations we can also feel the atmosphere of the era and see the problems to be solved as they were looked upon by contemporaries. This is of great importance concerning historical demography as well as the realistic interpretation of the decade that immediately preceded 1848.

Finally, the paper deals with the unknown author's personality as it could be conceived on the basis of the manuscript. The author deserves interest so much the more as at the end of his work he draws up a settling-Bill of 16§ for populating waste lands, however well he knows that only the Diet has authority to do so. Moreover, he is very much aware of the fact that his paper enumerates much more data concerning wider range of themes than it has been expected of a competition essay. We can safely say that this competition paper has been written by a Josephinian-etatist member of smaller nobility of Protestant confession who was trained in legal and agricultural affairs and spoke or at least had a passive knowledge of Latin, German, French and English languages, and who, at the same time, was "a democrat in the heart" even more deeply than KÖLCSEY in his attitude to the life of the serfs and the nobility without means. It cannot be proved but seems highly probable that the author was either Elek FÉNYES or one of his later colleagues at the Department of Statistics of the 1848. Government.